

Methodology of the Supreme Leader of Iran in Presenting Doctrinal Teachings Based on the Book “*An Outline of Islamic Thought in the Qur’an*”

Seyyed Ali Asghar Alavi¹

Received: 2025/05/28 • Revised: 2025/08/29 • Accepted: 2025/09/11 • Published online: 2025/10/01

Abstract

One of the most remarkable aspects of the personality of the Supreme Leader of Iran is his Qur’anic dimension. This aspect is grounded in methods that can be utilized in Qur’anic studies and activities. The book “*An Outline of Islamic Thought in the Qur’an*” is among the finest works through which this objective can be achieved. It is rich with creative and inspiring methods that are particularly beneficial for teachers, trainers, and Qur’anic scholars.

This study, using library-based documentary research and descriptive-analytical methods, examines the Leader’s creative and inspiring approaches presented in this book. Among the most important findings of this research is a deeper and more complete understanding of scientific and practical skills—such as explaining conceptual systems, networking

¹. Ph.D. in Qur’anic Studies and Sciences (Specialization: Management), Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

modirelarbala313@chmail.ir

* Alavi, S. A. (2025). The Methodology of the Supreme Leader in Presenting Doctrinal Teachings Based on the Book “*An Outline of Islamic Thought in the Qur’an*.” *Studies of Qur’anic Sciences*, 7(3), pp. 124-153.

<https://Doi.org/10.22081/jqss.2025.72542.1393>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Research Institute, Qom, Iran

© 2025 "authors retain the copyright and full publishing rights"

verses, methods of entering discussions, as well as teaching style and classroom management—implemented by the Supreme Leader and applicable for researchers, teachers, and instructors.

Keywords

Seyyed Ali Khamenei, method, exegesis, verse networking, *An Outline of Islamic Thought in the Qur'an*.

Extended Abstract

One of the most remarkable dimensions of the Supreme Leader of Iran's personality is his Qur'anic orientation—a feature rooted in methodological principles that can be effectively employed in Qur'anic studies and educational activities. The book *An Outline of Islamic Thought in the Qur'an* stands as one of his key works in reviving Islamic thought and articulating his intellectual system. According to the Supreme Leader, the content of this book provided the intellectual foundations necessary for establishing an Islamic system (Khamenei, 2013, p. 20). Today, this book is even taught at certain universities. Given this background, examining the book's creative and inspiring methods can be highly beneficial for researchers, educators, and teachers, and can also contribute to a clearer and more comprehensive understanding of the Supreme Leader's intellectual personality. Such understanding may aid in reconstructing other dimensions of his thought—areas not directly addressed in this work but needed by contemporary society—and may even provide inspiration for religious education curricula. Although many of the Leader's approaches to presenting doctrinal teachings have been discussed in collections based largely on oral history, these methods have not yet been organized and presented coherently, systematically, and within a structured model. This gap represents a key academic need in this field. The purpose of this article is to help fill this gap by presenting the Supreme Leader's approaches and methods—particularly as reflected in *An Outline of Islamic Thought in the Qur'an*—in a documented, structured, and systematic manner, allowing these methods to be

understood and utilized within a clear framework. Using library-based documentary analysis and descriptive–analytical methodology, this study examines the creative and inspiring pedagogical and exegetical techniques employed by the Supreme Leader in the aforementioned work. Among the most important outcomes of this research is a deeper understanding of his scientific and practical abilities, including system explanation, verse networking, methods of entering and developing discussions, teaching style, and classroom management—skills that can be applied by researchers, teachers, and instructors.

The creative and inspiring methods of *An Outline of Islamic Thought in the Qur'an* may be examined under two main categories: methodological dimensions and content-related dimensions. Although the content-related themes can also be viewed within the methodological space, they are presented separately here to highlight their conceptual importance.

Methodological dimensions include: repetition and reminder; use of educational aids (handouts, Qur'an recitation, etc.); drawing attention to the audience's intuitive misunderstandings before correcting them; teaching research methodology; asking questions to engage the audience; fostering reflective thinking during lectures and public sessions (treated like classroom settings); encouraging critique, evaluation, and following the best interpretation; addressing mental doubts that hinder the progress of discussion; blending seriousness with humor for effective communication; session management for optimal audience benefit; teaching ethics and pre-class preparation; presenting material in fresh and renewed language; extending discussions to sustain audience engagement; explaining the scientific process behind the presentation; treating lectures as structured lessons; and avoiding rigidity or pride in one's views while maintaining a sincere and humble demeanor.

Content-related dimensions include: step-by-step and word-by-word translation of verses to enhance audience familiarity and learning; using poetry, analogies, and relevant historical examples; encouraging contemplation and direct engagement with the Qur'an; repeatedly reminding audiences to apply what they learn; active, contemporary, and

functional translation of religious concepts in contrast to passive translation; sensitizing audiences to common translation errors; the role of supplication (du'a) as a form of intellectual struggle; considering different audience levels and tailoring material accordingly; explaining interpretive methodology; identifying the priorities in foundational issues when presenting Islamic thought; and introducing relevant sources at appropriate stages.

منهجية القائد المعظم في عرض المعارف الاعتقادية استناداً إلى كتاب «الخطة الكلية للفكر الإسلامي في القرآن»

سيد علي أصغر علوي^١

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٥/٢٨ • تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٨/٢٩ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٨/١١ • تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/١٠/٠١

الملخص

يُعدُّ البُعد القرآني أحد أبرز جوانب شخصية قائد الثورة الإسلامية، وهو يُعدُّ يقوم على مناهج يمكن الاستفادة منها في الدراسات والأنشطة القرآنية. ويُعتبر كتاب طرح كلى اندیشه اسلامی در قرآن [الخطة الكلية للفكر الإسلامي في القرآن] من أفضل المؤلفات التي يمكن من خلالها بلوغ هذا الهدف، إذ يزخر بأساليب إبداعية ومهمة تستحق الاهتمام والاستفادة من قبل الجميع، ولا سيما المدرّسين والمريّين وأهل القرآن. يسعى هذا البحث، بالاعتماد على المنهج الوثائقي المكتبي والتحليل الوصفي، إلى دراسـة الأساليب الإبداعية والمهمة التي اعتمدها القائد المعظم في هذا الكتاب. ومن أهم نتائج هذا البحث التعرف بصورة أعمق وأكمل على المهارات العلمية والعملية مثل: بيان النظم، بناء الشبكات بين الآيات، أسلوب الدخول في الموضوعات، طريقة التدريس وإدارة الصف، وهي مهارات يمكن للباحثين والمعلمين والمريّين تطبيقها عملياً.

الكلمات المفتاحية

سيد علي الخامنئي، المنهج، التفسير، بناء شبكات الآيات، الخطة الكلية للفكر الإسلامي في القرآن.

١. دكتوراه تخصصية في القرآن والعلوم (توجيه الإدارة)، جامعة المصطفى العالمية. قم، إيران.

modirelarbala313@chmail.ir

* علوي، السيد علي أصغر. (١٤٠٤ هـ ش). منهجية القائد المعظم في عرض المعارف الاعتقادية استناداً إلى كتاب «الخطة الكلية للفكر الإسلامي في القرآن». دراسات علوم القرآن، ٧(٣)، ص ١٢٤-١٥٣.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.72542.1393>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية. قم، إيران.

© ١٤٠٤ «حقوق التأليف وحقوق النشر الكاملة محفوظة للكتاب».

روش‌شناسی مقام معظم رهبری در طرح معارف اعتقادی بر اساس کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»

سیدعلی اصغر علوی^۱ ID

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۶/۰۷ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰ • تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

چکیده

یکی از جنبه‌های برجسته شخصیت رهبر معظم انقلاب، بُعد قرآنی ایشان است. این بُعد مبتنی بر روش‌هایی است که می‌توان از آن در مطالعات و فعالیت‌های قرآنی مدد جست. کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» از بهترین آثار است که بر اساس آن می‌توان به این مطلوب دست یافت. این کتاب سرشار از روش‌های خلاق و الهام‌بخشی است که برای همه بویژه مدرسان و مربیان و اهالی قرآن قابل توجه و استفاده است. این تحقیق در صدد است با استفاده از روش اسنادی کتابخانه‌ای و توصیفی تحلیلی، روش‌های خلاق و الهام‌بخش رهبر معظم انقلاب را در کتاب یادشده، بررسی نماید. از مهمترین دستاوردهای این نوشتار، آشنایی بهتر و کامل‌تر با مهارت‌های علمی و عملی مانند تبیین نظام‌ها و شبکه‌سازی آیات، نوع ورود در مباحث، سبک تدریس و کلاس‌داری است که معظم له صورت داده، محققان، معلمان و مربیان می‌توانند آنها را اجرا کنند.

کلیدواژه‌ها

سیدعلی خامنه‌ای، روش، تفسیر، شبکه‌سازی آیات، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن.

۱. دکتری تخصصی قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی العالمیه قم، قم، ایران.

modirelarbala313@chmail.ir

* علوی، سیدعلی اصغر. (۱۴۰۴). روش‌شناسی مقام معظم رهبری در طرح معارف اعتقادی بر اساس کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن». مطالعات علوم قرآن، ۳۷(۳)، صص ۱۲۴-۱۵۳.

<https://Doi.org/10.22081/jqss.2025.72542.1393>

□ ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

© ۱۴۰۴ «حق تألیف و حقوق کامل انتشار برای نویسندگان محفوظ است»

مقدمه

کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، ازجمله آثار رهبر معظم انقلاب در راستای احیای تفکر اسلامی، بازگوکننده نظام فکری ایشان نیز می‌باشد. به گفته ایشان، مطالب کتاب، تبیین پایه‌های فکری ایجاد یک نظام اسلامی بوده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۲۰). دوره‌های مختلفی در حوزه‌های علمی و دانشگاه‌ها بر محور این کتاب برگزار شده است؛ ازجمله دوره تربیت مدرس،^۱ دوره‌های مطالعاتی،^۲ مسابقه کتابخوانی،^۳ و همخوانی کتاب.^۴ در برخی دانشگاه‌ها نیز تدریس می‌شود.^۵ در این میان، بررسی روش‌های خلاق و الهام‌بخش این کتاب، می‌تواند برای محققان، مربیان و معلمان سودمند باشد و به فهم بهتر و کامل‌تری از شخصیت علمی رهبر معظم انقلاب کمک کند. این فهم می‌تواند در بازسازی فصول دیگری از اندیشه ایشان که شاید در چنین اثری کار نشده باشد، ولی نیاز امروز جامعه است، کمک نماید؛ مانند کتاب «معاد: طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» (جعفری هرستانی و دیگران، ۱۴۰۰) و حتی در کتاب‌های آموزش دینی نیز الهام‌بخش باشد؛ مانند کتاب «آموزش دینی: روش تدریس هدیه‌های آسمان» (طباطبایی نژاد و نودری، ۱۴۰۳).

شیوه‌ها و روش‌های رهبر معظم انقلاب در طرح کلی معارف اعتقادی، عمدتاً در مجموعه‌هایی که بیشتر به صورت تاریخ شفاهی بوده‌اند (برای مطالعه بیشتر: انصاری‌زاده، ۱۳۹۹؛ خامنه‌ای، ۱۳۹۷)، بررسی شده‌اند. با این حال، این رویکردها و روش‌ها به صورت منسجم، منضبط و ساخت‌یافته و در قالب یک مدل منظم و نظام‌مند ارائه نشده‌اند که این خلأ، یکی از محورهای نیازهای مطالعاتی این حوزه به‌شمار می‌رود. هدف این مقاله، تلاش

۱. «دوره تربیت مدرس طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن برگزار می‌شود»، خبرگزاری رسمی حوزه،

۲. «پایان فصل سوم دوره مطالعاتی بهار اندیشه در یزد»، وبگاه حلقه وصل.

۳. «مسابقه مجازی کتابخوانی طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، ویژه طلاب قرآن برگزار شد»، خبرگزاری تسنیم.

۴. «سلسله جلسات همخوانی کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، وبگاه حلقه وصل.

۵. «کتاب معارف اسلامی به ادبیات تحلیل و کارآمدی دین تغییر کند»، خبرگزاری رسمی حوزه.

برای پر کردن این فاصله و عرضه رویکردها و شیوه‌های رهبر معظم انقلاب در طرح معارف اعتقادی به صورت مدون، ساختاریافته و مستندسازی شده است تا مطالعه و فهم این روش‌ها در قالب یک الگو و چارچوب قابل استفاده و تبیین، فراهم گردد.

۱. پیشینه

درباره «روش‌های رهبر معظم انقلاب در تفسیر»، می‌توان به این منابع اشاره نمود: الف) شرح اسم، هدایت الله بهبودی، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۹۲. ب) بیان قرآن: تفسیر سوره براءت، سیدعلی خامنه‌ای، تهران، نشر انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶. ج) منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، خسروپناه و جمعی از پژوهشگران، تهران، نشر سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶. د) خون دلی که لعل شد: خاطرات حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای از زندان‌ها و تبعید دوران مبارزات انقلاب اسلامی، مؤسسه الثورة الاسلامیه للثقافه و الابحاث، مترجم و گردآورنده: محمدعلی آذرشب و محمدحسین باتمان غلیچ، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷. ه) مسجد رهبر: تاریخ شفاهی مسجد کرامت، نگارش مرتضی انصاری‌زاده، تهران، راهیار، ۱۳۹۹.

۲. جنبه نوآوری تحقیق

منحصردیدن رهبر انقلاب در عرصه سیاسی، مانع از بررسی ابعاد وجودی دیگر ایشان شده است. در این میان، کمتر به بعد قرآنی ایشان پرداخته شده است؛ بویژه در این عرصه، روش‌های خلاق و الهام‌بخشی از ایشان به یادگار مانده که باعث فهم بهتر و کامل‌تر شخصیت علمی ایشان شده، باب آشنایی با مهارت‌هایی علمی و عملی مانند تبیین نظام‌سازی بر اساس آیات، نوع ورود در مباحث، سبک تدریس و کلاس‌داری را می‌گشاید که به دست ایشان صورت گرفته، محققان، معلمان و مربیان می‌توانند آنها را اجرا کنند. این مقاله به این بُعد مغفول می‌پردازد.

۳. روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله، روش توصیفی تحلیلی است. این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات از روش اسنادی کتابخانه‌ای (فیش‌برداری به صورت توصیفی) بهره برده است. همچنین مقاله حاضر می‌کوشد با استفاده از این روش به پشتوانه متون قرآنی و با تأکید بر کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، روش‌های خلاق و الهام‌بخش ایشان را در طرح کلی معارف اعتقادی بررسی کند.

۴. مفهوم‌شناسی

۴-۱. روش

روش (Method) واژه‌ای پارسی به معنای راه و شیوه است. روش یا به تعبیر عربی «نهیج»، به معنای راه روشن و راه مستقیم آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۹۲؛ ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۳۸۳). به نحوه انجام یک کار یا عمل با در نظر گرفتن اصول و قواعد انجام دادن آن، «روش» اطلاق می‌گردد. وقتی گفته می‌شود کاری یا تدریسی روشمند است، یعنی آن کار دارای اصول و قواعد خاصی است که بر اساس آنها صورت گرفته، به سرانجام رسیده است (خنیفر، ۱۳۸۱، ص ۳۲). این مقاله بر مفهوم روش با عنوانی فراتر و اعم از «روش‌ها و گرایش‌های تفسیری» که شامل عرصه‌های عملی و کاربردی آن خصوصاً در مقام تدریس و ارائه نیز می‌شود، پرداخته است.

۴-۲. سیدعلی خامنه‌ای

آیت‌الله سیدعلی حسینی خامنه‌ای متولد ۱۳۱۸ در مشهد مقدس هستند. ایشان پس از طی مدارج علمی حوزوی و نیل به مقام اجتهاد در سنین جوانی، به رهبری امام خمینی رحمته‌الله کنش‌های سیاسی خود را آغاز کردند. یکی از مبارزات تأثیرگذار ایشان در دوران پیش از انقلاب (همانند سال‌های پس از انقلاب)، جهاد تبیینی در باب معارف ناب اسلام بود که این مقاله در صدد طرح محوری‌ترین روش‌ها در طرح این معارف است. سرانجام،

مجاهدت‌های ایشان و هم‌زمانش ذیل نهضت امام خمینی علیه السلام به ثمر نشست و جمهوری اسلامی پایه‌گذاری شد. ایشان همچنان پس از انقلاب به نظریه‌پردازی و مدیریت‌های کلان کشور در شرایط مختلف مشغول بودند تا سرانجام پس از رحلت امام خمینی علیه السلام به رهبری امت اسلامی نایل آمدند.

۳-۴. کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»

قرآن در اندیشه رهبر معظم انقلاب نقش بسیار مهم و تعیین‌کننده‌ای دارد؛ تا آنجا که از دیدگاه‌های مهم و تعیین‌کننده ایشان با عنوان یکی از متفکران معاصر قرآنی، «ابتنای علوم انسانی بر قرآن» است (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶، صص ۲۶۱-۲۷۸). کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» از بهترین آثار است که بر اساس آن می‌توان با اندیشه قرآنی ایشان آشنایی یافت. این کتاب، حاصل برگزاری ۲۸ جلسه متوالی در ۲۸ روز ماه مبارک رمضان سال ۱۳۵۳، توسط حضرت آیت‌الله خامنه‌ای است. بعد از ممانعت ساواک از برگزاری جلسات معظم‌له در مسجد کرامت مشهد، ایشان تصمیم گرفتند جلسات ماه مبارک رمضان را در مسجد امام حسن مجتبی علیه السلام برگزار کنند. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در این جلسات سعی داشتند مبانی اندیشه اسلامی را با رویکردی اجتماعی، منسجم و هماهنگ و با محور قراردادن قرآن کریم تبیین کنند. کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن مشتمل بر چهار فصل ایمان، توحید، نبوت و ولایت است. ایشان ایمان واقعی را ایمانی می‌دانند که آگاهانه و مسئولیت‌پذیر باشد. با این مقدمه، توحید را معرفی کرده، می‌گویند: نمود آن در زندگی فرد موحد این است که زیر بار سلطه خدایان دروغین - اعم از ابلیس و طواغیت و هواهای نفسانی و... - نرود. آن‌گاه برخی ویژگی‌های یک جامعه موحد را بیان می‌کنند. خداشناسی و توحید الهی، رکن و محور اصلی و اساسی منظومه فکری مقام معظم رهبری است که پس از تبیین منطق فهم اسلام، با عنوان سنگ بنای منظومه فکری بیان می‌گردد (خسروپناه، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۱۱۱).

ایشان توحید را مایه اصلی دین و سنگ زاویه‌ای می‌دانند که همه پایه‌های دین بر آن قرار گرفته است (خسروپناه، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۱۱۷). در اندیشه ایشان، این توحید تا جامعه

توحیدی امتداد می‌یابد و الهیاتی اجتماعی را ارائه می‌دهد (علوی، ۱۴۰۲). در این اندیشه، «اسلام، مکتبی اجتماعی است و پیش از آنکه به فردیت فرد پردازد، نظر به زندگی جمعی انسان‌ها دارد» (بهبودی، ۱۳۹۲، ص ۵۱۳).

این سخن بلند در اولین جمله مقدمه کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن ایشان مندرج است: «طرح اسلام به صورت مسلکی اجتماعی و دارای اصولی منسجم و یک‌آهنگ و ناظر به زندگی جمعی انسان‌ها، یکی از فوری‌ترین ضرورت‌های تفکر مذهبی است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۳۳). با همان تعریف از ایمان، پس از تعریف اصل نبوت و معرفی دشمنان آن، به تعهداتی که متوجه مسلمانان معتقد به اصل نبوت است، اشاره می‌کند. در آخر هم با توجه به تاریخ انبیا و آیات قرآن، روشن می‌کند فرجام کار انبیا و پیروان انبیا چیزی جز پیروزی نیست. در مبحث ولایت، ابتدا به شرح مفهوم ولایت و ابعاد آن (پیوند درونی جامعه اسلامی، نحوه ارتباط با جوامع غیرمسلمان و پیوند بین امام و امت) اشاره دارند و در ادامه بعضی زوایای آن را تبیین می‌کنند. این کتاب در کنار کتاب انسان ۲۵۰ ساله مهم‌ترین اثر برای آشنایی با منظومه فکری معظم‌له است. در اندیشه ایشان «تمسک به قرآن، فقط تلاوت قرآن نیست؛ قرآن باید در عمل و زندگی و رفتار و منش ما و حرکت عمومی امت اسلام تجسم پیدا کند. انس با قرآن، تلاوت قرآن و حفظ قرآن لازم است؛ اما هدف نهایی، تمسک به قرآن است؛ آن هم در متن زندگی» (خامنه‌ای، ۱۳۸۹، ص ۲۵).

سه ویژگی مهم مباحث کتاب در مقدمه کتاب، این‌گونه بیان شده است: الف) خارج کردن معارف اسلامی از ذهنیت محض و ناظر بودن آنها به تکالیف عملی و زندگی اجتماعی؛ ب) مطالعه هماهنگ و پیوسته مسائل فکری اسلام با عنوان اجزای یک مجموعه واحد به منظور استنتاج یک ایدئولوژی کامل و متناسب با زندگی چندبُعدی انسان؛ ج) استنباط اصول اساسی اسلام از مدارک و متون اصلی دین، یعنی قرآن و دوری از سلیقه‌ها و نظرهای شخصی (خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱-۳).

از دیگر ویژگی‌های کتاب به این موارد می‌توان اشاره کرد: الف) ارائه نمایی از اندیشه اسلامی به جهانیان، نه فقط به مسلمانان؛ ب) ارائه نگاهی جامع از تفکر توحیدی

با در نظر داشتن شئون مختلف زندگی بشر؛ ج) ارائه نگاهی نو به مفاهیم دینی همچون ولایت؛ د) هماهنگی مباحث کتاب با سیره سیاسی - مبارزاتی امامان علیهم السلام برای برقراری حکومت اسلامی؛ ه) توجه کتاب به درد اصلی جوامع بشری و مسلمانان، یعنی ضعف ایمان؛ و) آموزش شیوه تدبیر و تعمق در قرآن به مخاطبان.

از ویژگی‌های ظاهری کتاب، این است که تصاویر پللی‌کی‌های آن در زمان سخنرانی، در انتهای جلسات مربوطه آمده است.

۵. روش‌های خلاق و الهام‌بخش در طرح کلی معارف اعتقادی

روش‌های خلاق و الهام‌بخش کتاب طرح کلی را در دو محور «عناوین روشی» و «عناوین محتوایی» می‌توان دنبال نمود:

۵-۱. عناوین روشی

۵-۱-۱. تکرار و تذکار

یکی از روش‌های ایشان در سخنرانی، تکرار مطالب است. این شیوه، محتوا را در جان مخاطب می‌نشانند و مخاطب را با ایشان همراه می‌کند. برای نمونه در صفحه ۵۱ کتاب آمده است: «انفاق را باز هم چند بار تا حالا معنا کردم. عیبی ندارد اینها را تکرار کنیم. چون اینها حرف‌هایی است که غالباً تازه تازه به گوش شما می‌رسد؛ هرچه تکرار بشود، بیشتر در دل می‌ماند و چه بهتر!» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۵۴؛ نیز ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۴۹، ۷۳، ۷۵ و ۵۶).

۵-۱-۲. استفاده از ابزارهای کمک آموزشی

الف) پللی‌کی: استفاده از ابزارهای کمک آموزشی، مانند پللی‌کی و قرائت قرآن، یکی از روش‌های مؤثر در تقویت فرایند انتقال مفاهیم در آموزش و سخنرانی است. پللی‌کی، با عنوان یکی از ابزارهای سمعی-بصری، برای انتقال محتوا به کار گرفته می‌شود. در آن زمان، یعنی دهه پنجاه، امکانات رسانه‌ای و ابزارهای فناوری محدودتر از

امروز بود؛ با وجود این، استفاده خلاقانه و نوآورانه ایشان از ابزارهای موجود، نشان‌دهنده دیدگاه و ذکاوت ایشان در بهره‌گیری مؤثر از ابزارهای آموزشی بود. حضور این ابزار در سخنرانی‌ها، علاوه بر تنوع بخشی، سبب ارتقای درک شنوندگان و انتقال بهتر مفاهیم می‌گردید؛ چراکه بهره‌گیری از عناصر صوتی و تصویری، جذابیت و تأثیرگذاری پیام را افزایش می‌دهد. در مجموع، استفاده آگاهانه و خلاقانه از ابزارهای کمک آموزشی، نه تنها بر غنای محتوای ارائه شده می‌افزاید، بلکه باعث می‌شود مخاطب بهتر مفاهیم را درک و حفظ کند، و این رویکرد درسی نشان‌دهنده توجه جدی به تطابق آموزش با نیازهای زمان و بایسته‌های آموزشی است. برای نمونه در صفحه ۱۴۱ کتاب آمده است: «قبل از آنی که این چند موضوع را مطرح کنیم، بعضی از این موضوعاتی که قرآن به مؤمن نوید داده، اینجا یادآوری شده و بنده اینها را از روی همین نوشته‌ای که الآن در اختیار شماست، جلوی من هم هست، ده، یازده تاست، اینها را دانه دانه مختصراً می‌خوانم و تشریح می‌کنم...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۶۶).

البته اموری مانند نحوه نگارش، انتخاب آیات، قیمت‌گذاری و ... نیز در پلی‌کپی‌های ایشان جالب توجه است.

ب) قرائت قرآن: هرچند طبق صریح نظر ایشان در محفل انس با قرآن کریم در تاریخ ۱۴۰۲/۰۱/۰۳، سخنرانی‌های تفسیری، مقدمه‌ای برای واردشدن به محضر قرآن هستند، از جنبه دیگر می‌توان گفت: در واقع، با قرائت قرآن، معارف مطرح‌شده در سخنرانی در ذهن مخاطب تثبیت می‌شود. همان‌گونه که خود ایشان در صفحه ۱۳۲ کتاب می‌فرماید: «امروز جناب آقای فاطمی با تلاوتی که می‌کنند، با توجه به این ورقه‌هایی که دست‌تان هست، آیات هرچه بیشتر دلنشین و جایگزین در روح می‌شود» یا در صفحه‌های ۵۰ و ۵۱ کتاب این گونه آمده است: «ترجمه‌ها را درست دقت کنید که الآن وقتی قاری عزیزمان آمدند اینجا آیات را بخوانند، هر کلمه‌ای را که من مخصوصاً تکیه کردم برای اینکه در ذهنتان باشد، در حین تلاوت، فوراً به معانی کلمات برگردید»

(خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۵۸؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱۱۱، ۱۵۲ و ۴۶۳).

۳-۱-۵. توجه دادن مخاطب به معنای ارتکازی نادرست در ذهنش

ایشان در موارد متعدد، مفاهیم دینی کلیدی را - که گاهی فهم نادرست آنها منجر به انفعال شخص می شود - ارزیابی می کردند؛ بدین صورت که در ابتدا معنای نادرست را تحلیل کرده، سپس با همراهی مخاطب به بیان معنای صحیح از واژه می پرداختند. همچنان که در صفحه ۴۵ کتاب، واژه «رحم» را ارزیابی می کنند: «رحم خدا یعنی چه؟ مورد رحم خدا گرفتن یعنی چه؟ اینجا یک مقایسه ای بکنید بین بیان قرآن و پندار عامیانه ما. ما می گوئیم اگر گناهکاریم، اگر نافرمانی خدا کردیم، اگر به واجبات و تعهدات و تکالیف عمل نکردیم، اگر چنانچه از منطقه های ممنوعه پروردگار پا عقب نکشیدیم؛ فقط یک امیدواری داریم، آن چیست؟ آن رحم خداست. خدا با رحمتش با ما و مردم ما این است. رحمت خدا را برای کجا می دانیم؟ برای آنجا که عمل نکردیم. در صورتی که نافرمانی کردیم، در صورتی که منطقه ممنوعه خدا را زیر پا لگد کوب کردیم، مسئولیت و تعهد الهی را ملاحظه نداشتیم؛ در یک چنین صورت هایی می گوئیم: ما که عمل نداریم، مگر خدا رحم مان کند. رحم را، رحم خدا را، رحمت پروردگار را، رقیب عمل کردن و جایگزین عمل کردن می دانیم. آیه قرآن به عکس است ...» (خامنه ای، ۱۳۹۲، نیز، ر.ک: خامنه ای، ۱۳۷۸، صص ۴۷، ۵۱، ۷۱ و ۷۲).

۴-۱-۵. آموزش روش تحقیق

یکی از بهترین الگوهای آموزشی در سخنرانی و تدریس آن است که گوینده، شیوه و روش تحقیق در مسئله مورد نظر را برای مخاطب تبیین کند تا کم کم خود مخاطب بتواند در مسائل دیگر تحقیق و پژوهش صحیح را انجام دهد. بر اساس این الگو، سخنران یا مدرس هنگام ارائه موضوع، نه تنها محتوا را بیان می کند، بلکه روش و شیوه تحقیق و استدلال مورد استفاده در رسیدن به آن موضوع را نیز برای مخاطب توضیح می دهد. در نتیجه، این رویکرد آموزشی، نه تنها انتقال محتواست، بلکه فرایندهای فکری و روش هایی که منجر به نتیجه شده اند، به شکل عملی و آموزنده به مخاطب

نشان داده می‌شود. این روش، زمینه را برای پرورش توانمندی‌های تحقیقی و استدلالی مخاطبان فراهم می‌کند و آنها را به پژوهشگرانی مستقل و منطقی تبدیل می‌سازد. در واقع، گوینده با این کار، مخاطب را وارد حیط خلوت اندیشه خود کرده است. همچنان که در صفحه ۱۴۰ کتاب -برای نمونه- آمده است: «هفتصد آیاتی که در زمینه ایمان و مؤمن در قرآن هست، ما جمع‌آوری کردیم. در حدود هفتصد آیه در قرآن، درباره مؤمن و ایمان و پاره‌ای از خصوصیات دیگر است. بنا کردیم این آیات را نگاه کردن، بینیم در این آیات، بر ایمان، خدا چه چیزی را مترتب کرده است. سبک کار را می‌گوییم، برای اینکه دوستان، برادران و خواهران که با قرآن انس دارند، فرا بگیرند کیفیت پیدا کردن موضوعات را در قرآن. گشتیم در این ششصد، هفتصد آیه، بینیم خدا برای مؤمنین چه نویدهایی، چه مژده‌هایی، چه عاقبت‌های شایسته و مطلوب و دلخواهی در نظر گرفته است. دیدیم خیلی زیاد است. به نظر من، شاید در حدود سی، چهل مطلب هست که خدای متعال در قرآن، بر ایمان مترتب کرده ...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۶۵؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱۵۹، ۱۶۴، ۲۳۱ و ۳۹۰).

۵-۱-۵. پرسش از مخاطبان برای درگیری آنها با مطلب مورد نظر

یکی دیگر از شیوه‌های الهام‌بخش سخنرانی ایشان، ایجاد سؤال و مسئله برای مخاطب است؛ چراکه این کار سبب می‌شود مخاطب تلاش کند از مطالب قبلی برای پاسخ به سؤال استفاده کند یا آنکه آمادگی ذهنی برای دریافت محتوای جدید پیدا کند. برای مورد دوم صفحه ۱۵۸ کتاب را ملاحظه فرمایید: «الآن شما جایی را سراغ دارید که قرآن به مؤمنین نوید داده باشد که شما از دشمنانتان، از وصف مخالفان، بالاتر و برترید، در صورتی که ایمان داشته باشید و به تعهدات ایمان عمل بکنید؟ یا گفته باشد که شما در نهایت بر دشمنانتان پیروز می‌شوید، در صورتی که در راه فکرتان تلاش بکنید؟ آیا چنین آیه‌ای در قرآن هست یا نه؟ می‌توانند آقایان جواب بدهند که آیا چنین آیه‌ای هست در قرآن یا نه؟» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۸۹؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱۰۱، ۱۰۶، ۳۳۳ و ۵۰۰).

در سخنرانی و محافل عمومی: تفکرورزی روشمند به مخاطب کمک می کند قدرت فهم مستقل و همچنین تحلیل بیانات سخنران را پیدا کند. این کار، هرچند می تواند گاهی به نقد سخنران منتهی شود، اما آیت الله خامنه ای شیوه تفکرورزی را در سخنرانی خود به مخاطب القا می کنند. طبق استقرایی که در کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی انجام شد، سه محور درباره تفکرورزی یافت شد که در ادامه، همراه با نمونه ذکر می شود:

الف) دعوت به فکر: «خودتان بروید فکر کنید. خودتان از اندوخته های ذهنی اسلامی و از متون موجود اسلامی استفاده کنید. معنای نتیجه قضاوت در این مسائل را به دست بیاورید» (خامنه ای، ۱۳۹۲، ص ۷۲۲).

ب) خوراک فکر: «دلم می خواهد وقتی من سؤال را مطرح می کنم، شما دوستانی که می شنوید، فوراً همین سؤال من را در لابراتوار ذهنتان، آنچنان تجزیه و تحلیل کنید که بتوانید یک جوابی بر طبق آموخته ها و اندوخته های اسلامی و مذهبی به آن بدهید. بعد اگر جواب شما، با جواب های من -جوابی که من خواهم داد- یکی نبود و مغایر بود، آن وقت، جای صحبت من و شما باقی است. سؤال این است: آیا نمی توان در ولایت طاغوت بود و مسلمان بود؟ آیا نمی شود ما فرض کنیم یک مسلمانی را که تحت ولایت شیطان باشد، اما بنده رحمان زندگی بکند؟ چیزی می شود یا نه؟ آیا ممکن است در آنجایی که، بر اساس آفاق و مناطق زندگی انسان، یک عامل غیرالهی، مشغول فرمانروایی است؛ جسم انسان را یک عامل غیرالهی دارد اداره می کند، فکر انسان ها را یک عامل غیرالهی دارد اداره می کند، روحیه و عواطف و احساسات افراد جامعه را همان عامل دارد به این سو و آن سو می کشاند ...» (خامنه ای، ۱۳۹۲، ص ۷۹۵).

ج) روش فکر: «ما روی قرآن، از دیدگاه این مسائل، خیلی کم کار کرده ایم و اینها را با تاریخ اسلام خیلی کم تطبیق دادیم، و چقدر خوب است افراد علاقه مند به قرآن و صاحب تدبر، در مسائل اجتماعی و مخصوصاً تاریخی قرآن، بیشتر دقت و تدبر کنند؛ بعد اینها را با واقعیت های تاریخی که تطبیق بدهند، معلوم می شود که کدام تفسیرها و

توجیه‌های تاریخی، مطابق با واقع است. این تکه تاریخی، یک تفسیری است برای این آیه «(خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۷۷۲). نمونه‌های دیگر از این سه محور نیز در صفحات ۱۸۲، ۳۶۳، ۳۹۲، ۴۵۵ و ۲۴۹ کتاب آمده است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱۸۲، ۳۶۳، ۳۹۲، ۴۵۵ و ۲۴۹).

۷-۱-۵. تشویق به نقد و بررسی بیانات سخنران و اتباع احسن

در نکته قبلی بیان شد که آیت الله خامنه‌ای در سخنرانی خود، شیوه تفکرورزی را به مخاطب ارائه می‌دادند. هرچند این کار خود به خود گاهی منجر به نقد سخنرانی ایشان می‌شود، اما ایشان به‌طور خاص، مخاطب را به این سمت و سو تشویق می‌کنند تا نهایتاً مخاطب به اتباع احسن برسد. همچنان که در صفحه ۱۸۳ کتاب این چنین آمده است: «... آنچه را که به شما به‌عنوان خوراک و مایه فکری داده می‌شود - اگر جاهای دیگر هم این جور نیستند، اینجا این جور باشید - آنچه را که به شما داده می‌شود، در زیر لایه‌اتوار درک و فهم و تشخیص و اجتهاد خودتان قرار بدهید و خودتان را مصداق این آیه شریف قرآن بسازید که فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۲۲۲).

۸-۱-۵. پاسخ به شبهات ذهنی مخاطب که مانع پیشروی بحث است

یکی از موانع همراهی مخاطب با سخنران، شبهات ذهنی اوست. هنر سخنران آن است که این شبهات را پیدا کند و در موقعیت‌های مناسب به تحلیل و پاسخ به آن بپردازد. این موارد را می‌توان در جای جای کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی به وضوح پیدا کرد. برای نمونه، ایشان در صفحه ۳۱۶ کتاب، شبهه «ناکارآمدی عقل در فهم معارف» را مطرح کرده، به آن پاسخ می‌دهند که عبارات آن را آورده‌ایم: «آنی که شنیدید امام سجاد × فرموده: دین الله لا یصاب بالعقول، معنایش چیز دیگر است؛ یعنی آیین الهی را با عقل نمی‌شود کشف کرد؛ یعنی چه نمی‌شود کشف کرد؟ یعنی اگر شما روایتی نداشته باشی که نماز ظهر چهار رکعت است، با عقل نمی‌توانی بفهمی که نماز ظهر چهار رکعت است، حرف بسیار درستی هم هست ... معنایش این نیست که ما

احکام دین و معارف دین را با بینش عقل و با عینک عقل و خرد انسانی نمی‌توانیم ببینیم، که یک عده نادان به نام دفاع از دین، با جوش، با حرارت، داد می‌کشند آقا، برای دین فلسفه بیان نکنید. چرا نکنیم؟ چرا بیان نکنیم؟...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۳۹۴؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۶۷ و ۲۴۹ - ۲۵۱).

۹-۱-۵. آمیختن جدی و شوخی برای ارتباط‌گیری مؤثرتر با مخاطب

یکی از راه‌های تلطیف سخن و ارتباط‌گیری با مخاطب آن است که سخنران در بیانات خود، مزاح و شوخی را فراموش نکند. همچنان‌که در صفحات متعددی از کتاب می‌یابیم آیت الله خامنه‌ای این دأب را در سخنرانی خود داشته است. برای نمونه، در صفحه ۱۳۲ آمده است: «آقایانی که تشریف خواهند داشت - من خواهش می‌کنم همه آقایان باشند، حتی یک نفر اگر ممکن است نرود، این توصیه ماست همیشه، پارسال هم این توصیه را که می‌کردم: و همیشه شما بعضی از آقایانی که بلند شدید، می‌خواهم شوخی کنم با شما، نشان دادید که در مقابل همه حرف‌های حق بالاخره یک عده‌ای هستند که گوش نمی‌کنند. خب، ما می‌گوییم اگر کار ندارید بنشینید، یک ربع بنشینید. چرا آقایان پا می‌شوند می‌روند؟...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۵۸).

۱۰-۱-۵. مدیریت جلسه برای استفاده بهتر مخاطب

توجه به موانع مختلف برای تلقی محتوا و رفع آنها از وظایف سخنران است. پیش‌تر به موانع درونی، یعنی شبهات ذهنی مخاطب اشاره کرده بودیم. یکی دیگر از موانع، موانع بیرونی همانند نظم جلسه و ... است. این موارد نیز از دید آیت‌الله خامنه‌ای پوشیده نمانده است؛ همچنان‌که در صفحه ۱۳۲ کتاب این چنین آمده است: «آقایانی که تشریف خواهند داشت - من خواهش می‌کنم همه آقایان باشند، حتی یک نفر اگر ممکن است نرود، این توصیه ماست همیشه، پارسال هم این توصیه را که می‌کردم: و همیشه شما بعضی از آقایانی که بلند شدید، می‌خواهم شوخی کنم با شما، نشان دادید که در مقابل همه حرف‌های حق بالاخره یک عده‌ای هستند که گوش نمی‌کنند. خب،

ما می‌گوییم اگر کار ندارید بنشینید، یک ربع بنشینید. چرا آقایان پا می‌شوند می‌روند؟ آقا، آنهایی که دکان دارند، شاگرد ندارند؛ مدرسه دارند و مدرسه‌شان دور است و وقت دیر است، اینها حق هم دارند، می‌توانند بروند ...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۵۸؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۴۴۳، ۴۴۵ و ۴۵۹).

۱۱-۵. اخلاق تدریس و آمادگی‌های قبل از تدریس

یکی از آفت‌هایی که گریبانگیر بعضی سخنرانان و مدرسان است، تسلط‌داشتن بر کل محتواست؛ به گونه‌ای که فاصله علمی او با مخاطب، تنها یک شب است! به این معنا که تفاوت برخی معلمان و مربیان در آنجاست که معلم یا سخنران، در شب قبل از ارائه، محتوای روز بعد را مطالعه کرده، مخاطب او، این کار را انجام نداده است! درحالی که اخلاق تدریس و سخنرانی اقتضا می‌کند شخص، مسلط بر کل محتوا (یا اصطلاحاً «قَوَامِ عِلْم») بوده، با این آمادگی وارد جلسه بشود؛ همچنان که در کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی اشاره‌هایی به این ویژگی آیت‌الله خامنه‌ای شده است. برای مثال در صفحه ۱۶۵ آمده است: «بنده تمام این آیات مربوط به امن و اطمینان و سکینه را جمع کردم، زحمت کشیدم جمع کردم، خیلی زحمت دارد، گشتن و پیدا کردنش خیلی مشکل است، اقبالاً یکی، دو ساعت آدم باید بگردد و کار کند تا اینکه آیات را فقط پیدا کند. استنتاجش بماند. با اینکه آیات را جمع کردم...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، صص ۱۹۹-۲۰۰). ناگفته نماند که این ویژگی نباید با آفت مَنّت گذاری همراه شود.

۱۲-۵. ارائه با بیانی تازه و امتداد بحث برای درگیرکردن مخاطب با بحث

یکی از مهمترین شیوه‌ها برای ارائه مباحث معرفتی-تاریخی، امتداد بحث به زندگی مخاطب و ایجاد علقه و همذات‌پنداری در اوست. این نکته را نیز می‌توان از سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای به دست آورد: «این درسی است برای پیروان پیغمبر، تا بدانند که تا خودشان عوض نشوند، نمی‌توانند دنیا را عوض کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۴۲۳).

۱۳-۵. تبیین روش کار علمی و مسیر طی شده برای یادگیری و اطمینان مخاطب

خوب است مخاطب با مسیری که سخنران طی کرده است، آشنا شود. این کار موجب آرامش و اطمینان مخاطب از بیانات سخنران می شود؛ همچنان که آیت الله خامنه ای این نکته را در سخنرانی خود که در صفحه ۳۶۶ کتاب آمده است، گوشزد می کنند: «روش قرآن بر این است که در هر قسمتی که ماجرای پیغمبری را نقل می کند، از هر بعدی که به داستان نگاه می کند، یک منظور خاصی دارد و به تناسب همان منظور است که یک قسمت مخصوصی از این داستان را انتخاب می کند برای نقل کردن» (خامنه ای، ۱۳۹۲، ص ۴۶۳؛ نیز، ر.ک: خامنه ای، ۱۳۷۸، صص ۱۶۴، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۹۰ و ۵۱۵).

۱۴-۵. نگاه کلاس درسی به سخنرانی

یکی از شیوه های جالبی که می توان از سخنرانی طرح کلی اندیشه اسلامی الهام گرفت، آن است که سخنران، جلسه سخنرانی خود را به مثابه یک کلاس درسی در نظر بگیرد و سعی کند مطالب را -هر چند با سختی- برای مخاطب فهم پذیر کند. این کار، به جدیت مخاطب نیز کمک می کند. آیت الله خامنه ای در صفحه ۱۸۲ کتاب به این نکته تصریح می کنند: «مطلبی را که قبلاً باید تذکر بدهم، این است که بحث توحید در آیات قرآنی و با آن سبکی که ما مطرح خواهیم کرد، احتمالاً یک قدری سنگین به نظر بیاید. احتمالاً یک بحث درسی به نظر بیاید، نه یک بحث باب سخنرانی. اما من همیشه پیش خودم این جور فکر می کردم و می کنم که چه لزومی کرده است که محافل عمومی ما حالت درسی نداشته باشد و سخنرانی، چیزی غیر از درس باشد؟ چه مانعی دارد که در یک محفل عمومی، با جمعیت زیاد، افکاری که در مجلس آماده هستند برای شنیدن، آماده باشند برای شنیدن چیزهای مشکل و محتاج به تأمل و تفکر؛ عیناً مثل کلاس درس؟ ...» (خامنه ای، ۱۳۹۲، ص ۲۲۱؛ نیز، ر.ک: خامنه ای، ۱۳۷۸، ص ۳۶۳).

۱۵-۵. نداشتن تعصب و غرور روی نظرهای خود و داشتن شخصیت متواضع

یکی از اخلاق های تدریس و سخنرانی آن است که گوینده، فهم خود را مناقشه پذیر

بداند و بر فهم خود تعصب نداشته باشد. این نداشتن تعصب - که نشان‌دهنده زلالی شخصیت‌گوینده است - باعث کسب اعتماد مخاطب خواهد شد. نمونه‌ای از این تواضع و نداشتن تعصب را در سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای ذکر می‌کنیم: «خودم می‌گویم، شاهد قطعی بر این [مطلب بیان‌شده] نیست. میدان برای فهم‌ها و فکر‌ها و درک‌ها باز است؛ مطالعه کنند، تناسُبش را پیدا کنند، اما به نظر ما هم چیزهایی می‌رسد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۳۱۴).

۵-۲. عناوین محتوایی

پیش از بیان این عناوین، بیان این نکته ضروری است که می‌توان این عناوین را هم در فضای «عناوین روشی» دید، اما از باب توجه‌دادن به عرصه محتوایی، مواردی که شاید در فضای محتوایی برجسته‌تر بودند، به این بخش منتقل شد؛ و گرنه در یک نگاه کلی، همه این مباحث را می‌توان مباحث روشی طرح مباحث قرآنی از سوی رهبر معظم انقلاب مبتنی بر کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن دانست.

۵-۲-۱. توجه به متن و ترجمه کلمه به کلمه آیات و همراهی با مخاطب

یکی از شیوه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در بیان تفسیر، آن است که آیات قرآنی را کلمه به کلمه یا عبارت به عبارت ترجمه می‌کنند. این کار، مخاطب را در فهم معانی و حتی ترجمه کمک می‌کند تا خود بتواند انس و تدبر را بدون واسطه تجربه کند. نفیس مراجعه به متن و توجه‌دادن متربی به آن، آموزنده و الهام‌بخش است. برای نمونه به صفحه ۵۳۰ کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی بنگرید: «قد کانت لکم أسوة حسنة فی إیراهیم: "بی گمان ابراهیم برای شما سرمشقی نیکوست، "و الذین معه" و آن کسانی که با او بوده‌اند، همراهانش، "إذ قالوا لقومهم" آن زمان که به قوم خودشان گفتند، "إنا برآؤا منکم" ما بیزاران و مبرّایان از شما هستیم، "و ممّا تعبدون من دون الله" و نیز بیزاریم از هر آنچه که جز خدا می‌پرستید و عبودیت می‌کنید، "کفرنا بکم" به شما کفر ورزیدیم...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۶۸۲؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۳۳۴ و ۳۳۵ و ۵۴۵).

۲-۵. استفاده از شعر، تمثیل و نمونه‌های تاریخی مرتبط با موضوع

بهره‌گیری از شعر و تمثیل و نمونه‌های تاریخی در سخنرانی کمک می‌کند بیانات سخنران، برای مخاطب فهم‌پذیر گردد. این عرصه نیازمند داشتن محتوایی قابل توجه از سوی معلم و مربی است و نیازمند تسلط و آشنایی با متون مختلف علمی و ادبی است؛ مانند:

الف) شعر: «تو پای به راه در نه و هیچ می‌رس / خود راه بگویدت که چون باید رفت»

(خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۸۰؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، ص ۳۷۸).

ب) تمثیل: «مثلاً در مقام تشبیه، اگر بخواهم تشبیه کنم، این کارگاه‌های قالی‌بافی را

دیدید؟ یک عده نشسته‌اند دارند قالی می‌بافند، هر کسی دارد کار می‌کند...»

(خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۶۹۵؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱۶۰، ۱۸۴، ۵۲۱، ۵۲۲ و ۴۵۹).

ج) نمونه‌های تاریخی: «و معاویه این جوری بود. اینجا که پای روشن کردن افکار

مردم به میان می‌آید، معاویه اصلاً نمی‌فهمد اسلام چه هست» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۴۳).

۳-۲-۵. دعوت به تدبر و رویارویی بی‌واسطه با قرآن

بسیاری از سخنرانان و استادان، در تفسیرگویی خود سعی دارند صرفاً نگاه و برداشت خود از آیات را به مخاطب منتقل کنند؛ اما آیت‌الله خامنه‌ای در سخنرانی‌های خود در کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی سعی دارد مخاطب، بدون عینک و دیدگاه دیگران به قرآن رجوع نماید و به تدبر پردازد. توجه دادن به چنین محتواهای بلند و معنوی و سرمایه‌هایی که گاهی از آنها غفلت می‌شوند، بسیار ضروری و قابل توجه است. این دعوت به تدبر و رویارویی بی‌واسطه با متن و محتوای قرآن در چارچوب منطقی است که ایشان در لایلای مباحث‌شان آن را آموزش می‌دهند؛ به عبارت بهتر، این شیوه، منافاتی با ارائه و آموزش هدف‌مند و حساب‌شده قواعد رجوع به قرآن و تدبرورزی ندارد؛ همان‌گونه که قبلاً ذیل عنوان «تفکرورزی مخاطبان» توضیح داده شد. برای نمونه، می‌فرمایند: «به قول خودتان اگر مراجعه کنید، می‌بینید که دوست می‌دارید این مطلب را بفهمید. این یک چیزی است که دانستنش برای ما مفید است؛ با همان

معیاری که همیشه به دست شما دادم...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۵۶۹؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۶۷، ۱۵۸، ۱۵۹ و ۴۸۵ و ۲۴۹).

از جمله نمونه‌هایی از دعوت به تدبیر نیز می‌توان به این مورد اشاره کرد: «به قرآن مراجعه کنید. سعی کنید با قرآن آشنا بشوید، سعی کنید محتاج این نباشید که آیه‌هایی را من بیایم برایتان معنا کنم. خودتان را به این گنج بی‌پایان و دریای بیکران نزدیک کنید. بنده مکرر این توصیه را کردم و هر وقتی که این توصیه را نمی‌کنم، احساس می‌کنم باری بر دوش من است. اولاً احساس وظیفه می‌کنم به شما بگویم لازم است به قرآن مراجعه کنید. این دریای عظیم، این اقیانوس بی‌ساحل، جوری است که هو البحر من أی النواحي أتیته؛ شعری بود این؛ یک مصرعی از یک شعری بود. از هر طرف که بروید یک استفاده‌ای می‌کنید...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۳۰۷؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، صص ۱۵۸، ۵۹۹، ۵۴۸، ۴۳۵).

۴-۲-۵. توجه‌دادن پی‌درپی برای عمل به مطالب فراگرفته

کاربری علم و تعهد عملی به آگاهی‌ها و پرهیز از بحث‌های فلسفی بی‌اثر، یکی از نقاط ویژه کتاب کلی اندیشه اسلامی است. یکی از دغدغه‌های مبارکی که در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در این کتاب دیده می‌شود و قابل‌الگوگیری است، توجه مخاطب به استفاده و کاربرست اندیشه‌هاست؛ طوری که جای تا جای کتاب ایشان سرشار از تشویق به عمل است. یک محتوا در تدریس یا سخنرانی باید دارای چنین ویژگی‌ای باشد که امتداد عملی داشته باشد و حتی تذکار آن برای متریبان و مخاطبان بسیار سودمند و الهام‌بخش باشد؛ برای نمونه، ایشان می‌فرمایند: «... دلم خواست که این نکته را یک قدری بیشتر توضیح بدهم، که دانستن او برای عمل کردن هم مفید است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۴۳۲؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، ص ۴۵۵).

۵-۲-۵. ترجمه فعالانه، امروزی و کاربردی مفاهیم دینی و مبارزه با ترجمه

انفعالی مفاهیم دینی

یکی از بهترین ویژگی‌های تفسیری آیت‌الله خامنه‌ای - که می‌توان گفت در این

ویژگی کم‌نظیر هستند- ترجمه و توضیح مفاهیم دینی به صورت تعهد‌آور، فعالانه و امروزی است. این کار، مخاطب را از سستی و رخوتی که به اشتباه وارد مفاهیم اساسی دین شده است، می‌رهاند و این یعنی استفاده بهینه از محتوایی که ارائه می‌شود؛ مثلاً توضیح واژه کلیدی «توحید» که در ادامه می‌آید: «من می‌گویم آقایان، توحید را که مطرح می‌کنید، به صورت یک پاسخ خشک ساده به یک سؤال علمی و مغزی مطرح نکنید؛ بلکه به صورت یک مسئله‌ای که دانستنش و ندانستنش حیاتی است، تعیین‌کننده است؛ آن‌جور مطرح کنید. حالا توضیح می‌دهم» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۲۵۱؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، ص ۵۲۳ و ۵۲۴).

۵-۲-۶. حساس‌نمودن مخاطب به اشتباهات ترجمه‌ای مترجمان

آیت الله خامنه‌ای در سخنرانی تفسیری خود، مخاطب را به اشتباهات مترجمان واقف می‌سازد تا مخاطب در رجوع به ترجمه‌ها به اشتباه نیفتد و این از نکات تکمیلی است که در عرصه محتوایی باید به آن توجه داشت: «این جناب مترجم این قرآنی که دست من است، خیلی اشتباه در قرآن ایشان است، از جمله این اشتباه را الآن چشم افتاد و دیدم ...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۵۶؛ نیز، ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۸، ص ۱۳۱).

۵-۲-۷. آموزش معارف جهادی در ضمن دعا

یکی از شیوه‌های الهام‌بخش در سخنرانی‌های طرح کلی اندیشه اسلامی، مبارزه حین دعا کردن و آموزش معارف جهادی در ضمن دعاست، و این بهترین استفاده‌ای است که می‌توان ناظر به محتوای بحث داشت و استفاده از آن را چندوجهی نمود. یک دعا در کنار ارتباط با خدا، می‌تواند حامل محتوای معرفتی هم باشد و این را می‌توان توجه داد. این شیوه - که گویا برگرفته از ادعیه صحیفه سجاده است - افزون بر درخواست قلبی از خداوند برای پیروزی بر دشمنان، ایجاد روح مبارزاتی در مخاطب را در پی دارد. برای مثال، ایشان در صفحه ۴۶۴ می‌فرمایند: «پروردگارا! ... ملت‌های مسلمان و مسلمانان همه جهان بر دشمنانشان پیروز بگردان. پروردگارا! آن کسانی که در هر

نقطه‌ای از جهان برای تضعیف مسلمانان، برای تحقیر مسلمانان، برای عقب نگاه داشتن مسلمانان، به هر صورتی تلاش و فعالیتی دارند، نیست و نابودشان بگردان. پروردگارا! در هر نقطه‌ای از جهان، هر یک از مردمانی و انسان‌هایی که به سود مسلمانان و به سود اسلام و به سود افکار عالیه اسلامی تلاش و فعالیتی را تعقیب می‌کنند، موفق و مؤیدشان بگردان. پروردگارا! دست دشمنان دین را از کشورهای اسلامی و از ملت‌های اسلامی کوتاه و مقطوع بفرما...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۵۹۷).

۸-۲-۵. توجه به سطح مختلف مخاطبان و ارائه برنامه

قاعده اصلی آن است که اختلاف سطح فکری در مخاطبان، موجب شود هر سخنران، به اقتضای هر نوع مخاطب، مباحث خود را ارائه دهد. اما زمانی که مخاطبان چند دسته هستند، سخنران باید برای هر دسته از مخاطبان، برنامه و محتوای خاصی ارائه دهد؛ یعنی بتواند در عرصه محتوایی مدیریت داشته باشد و به هر گروه محتوای متناسب با سطح فهم و درکشان ارائه نماید؛ همان گونه که از بعضی عبارات کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی روشن است. برای مثال به صفحه ۱۵۹ بنگرید: «خودتان باید با قرآن انس داشته باشید. آنهایی که عربی‌دان هستند، سعی کنند این انس خودشان و رفاقت خودشان را با قرآن مستحکم کنند. آنهایی که عربی نمی‌دانند، ضمن اینکه سعی می‌کنند عربی یاد بگیرند، با زبان قرآن آشنا بشوند، قرآن خواندن و فهمیدن قرآن را هم نگذارند برای بعد از آنی که عربی یاد گرفته‌اند، الآن هم قرآن را بخوانند...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۹۱).

۹-۲-۵. بیان روش تفسیری

یکی دیگر از ویژگی‌های آیت‌الله خامنه‌ای که قابل الگوبرداری است، آن است که ایشان، مباحث مهم و کلیدی تفسیری را به مخاطب گوشزد می‌کند تا او، خود بتواند در آیات دیگر برداشت ضابطه‌مند و فنی داشته باشد. برای نمونه، قاعده «مورد، مخصص نیست» را می‌توان در صفحه ۲۹۹ کتاب دید: «دقت کنید به جنبه‌های کلی این آیات، در

میدان جنگ أحد خودمان را زندانی نکنیم، در ماجراهای صدر اسلام و آنچه که موجب نزول این آیات بود، ایده‌های قرآن را محصور و متوقف و منحصر نکنیم. آنچه که برای ما اهمیت دارد، ایده آیه است. آیه چه می‌خواهد بگوید» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۳۷۳). «گاهی در ضمن یک داستان با بیان یک جمله‌ای که مربوط به آن داستان است، یک اصل کلی اسلامی بیان می‌شود، به این توجه کنید» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، صص ۳۷۳-۳۷۴).

۱۰-۲-۵. اولویت‌شناسی در طرح مسائل اندیشه‌ای

طرح مسائل اندیشه‌ای برای حرکت دادن مخاطب به وضعیت مطلوب، قواعد خاص خود را دارد؛ مثل توجه به اقتضائات زمانه، نیاز مخاطب و ... در این میان، آنچه اهمیت دارد، آن است که سخنران باید با ملاک‌های متناسب، مسائل را بسجد تا به مسئله‌های اولویت‌دار برسد. این نکته نیز در دغدغه‌های آیت‌الله خامنه‌ای زیاد به چشم می‌خورد. برای نمونه، در صفحه ۳۱۰ کتاب می‌خوانیم: «خیلی از حرف‌های عالم درست است - از اینجا تا چند کلمه‌اش به عنوان یک آموزش عمومی است نسبت به همه کارهای فکری و تحقیقی‌مان که عرض می‌کنم - ما باید ببینیم در میان درست‌ها، کدام لازم است؟ در میان لازم‌ها، کدام لازم‌تر است؟ در میان لازم‌ترها، کدام فوری است؟ در میان فوری‌ها، کدام فوری و حیاتی است؟ اول آن را بگیریم، از آنکه که فراغت پیدا کردیم، بحث‌های بعد، و به همین ترتیب، این قدر پیش برویم، تا بعد برسیم تا آخر کار، به بحث‌هایی که اگرچه درست هست، اما لزومش، ضرورتش، آن اندازه‌ها احساس نمی‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، صص ۳۸۴-۳۸۵).

۱۱-۲-۵. معرفی منابع در نقاط مناسب

معرفی منابع مفید و مناسب میان سخنرانی، از عناوین مهم محتوایی است که به مخاطب کمک می‌کند تفصیل مباحث را در کتاب‌های معرفی شده دنبال کند. این رفتار، هوشمندی ارائه‌دهنده را می‌رساند؛ از اینکه می‌تواند مخاطب غایب را نیز به دنبال مباحث خود بکشد و معرفت بیشتری به او ارائه دهد و مخاطب جلسه با مراجعه به آن

منابع، جلسه را بعد از اتمام جلسه همچنان ادامه دهد. در ادامه، صرفاً سه مثال برای معرفی منابع بیان می‌شود:

الف) «به علاوه، بنده چند ماه قبل، این برنامه را تفصیلاً خواندم و معنا کردم. آقایانی که مایلند، کتاب شریف تحف العقول، در کلمات امام سجاد علیه السلام (کتابه علیه السلام الی محمد بن مسلم الزهری) - که محمد بن مسلم و محمد بن شهاب یک نفرند، به نام مسلم پدرش و به نام شهاب، جد پدرش، نامیده می‌شود؛ محمد بن مسلم و محمد بن شهاب - این را پیدا کنید، اتفاقاً این کتاب ترجمه هم شده، کتاب تحف العقول دو، سه ترجمه شده تا حالا، مراجعه کنید و این را ان شاء الله پیدا کنید و کسانی مکه مایلند بخوانند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۵۴۶).

ب) معرفی کتاب تنبیه الأئمة به مناسبت (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۵۵۰).

ج) «کتاب أصول کافی شریف، که از معتبرترین و قدیمی‌ترین کتب شیعه است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۸۰۷).

نتیجه‌گیری

کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن سرشار از روش‌های خلاق و الهام‌بخشی است که برای همه بویژه مدرسان و مربیان و اهالی قرآن قابل توجه و استفاده است. توجه به آن نیز باعث فهم بهتر و کامل‌تر شخصیت آیت‌الله خامنه‌ای، همچنین آشنایی با مهارت‌های علمی و عملی مانند طراحی نظام بر اساس آیات، نوع ورود در مباحث، سبک تدریس و کلاس‌داری است که معظم له صورت داده، محققان، معلمان و مربیان می‌توانند آنها را اجرا کنند. روش‌های خلاق و الهام‌بخش کتاب طرح کلی را در دو محور «عناوین روشی» و «عناوین محتوایی» می‌توان دنبال نمود. هرچند «عناوین محتوایی» را نیز می‌توان در فضای «عناوین روشی» دید، اما از باب توجه به عرصه محتوایی، مستقلاً بیان شد.

«عناوین روشی»، مانند تکرار و تذکار، استفاده از ابزارهای کمک آموزشی (پلی‌کپی، قرائت قرآن و...)، توجه دادن مخاطب به معنای ارتکازی نادرست در ذهنش

(قبل از اصلاح آن)، آموزش روش تحقیق، پرسش از مخاطبان برای درگیری آنها با مطلب مورد نظر، تفکرورزی مخاطبان در سخنرانی و محافل عمومی، به سان کلاس درس، تشویق به نقد و بررسی بیانات سخنران و اتباع احسن، پاسخ به شبهات ذهنی مخاطب که مانع پیشروی بحث است، آمیختن جدی و شوخی برای ارتباط گیری مؤثرتر با مخاطب، مدیریت جلسه برای استفاده بهتر مخاطب، اخلاق تدریس و آمادگی های پیش از تدریس، ارائه در لباس نو و بیانی تازه و امتداد بحث و درگیر کردن مخاطب با بحث، تبیین روش کار علمی و مسیر طی شده برای یادگیری و اطمینان مخاطب، نگاه کلاس درسی به سخنرانی، نداشتن تعصب و غرور روی نظرهای خود در عین شخصیت زلال و متواضع را می توان نام برد.

«عناوین محتوایی» هم مانند ترجمه قدم به قدم و کلمه به کلمه آیات و همراهی با مخاطب برای انس و یادگیری بهتر، استفاده از شعر، تمثیل و نمونه های تاریخی مرتبط با موضوع، دعوت به تدبر و رویارویی بی واسطه با قرآن، توجه دادن پی درپی مخاطب برای عمل به مطالب فراگرفته شده، ترجمه فعالانه، امروزی و کاربردی مفاهیم دینی و مبارزه با ترجمه انفعالی مفاهیم دینی، حساس نمودن مخاطب به اشتباهات ترجمه ای مترجمان، مبارزه در دعا، توجه به سطح مختلف مخاطبان و ارائه برنامه، بیان روش تفسیری، اولویت شناسی در طرح مسائل اندیشه ای، معرفی منابع در نقاط مناسب را می توان نام برد.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۸ق). لسان العرب (ج ۲). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲. انصاری زاده، مرتضی. (۱۳۹۹). مسجد رهبر (تاریخ شفاهی مسجد کرامت). تهران: راهیار.
۳. بهبودی، هدایت الله. (۱۳۹۲). شرح اسم. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی.
۴. جعفری هرستانی و دیگران. (۱۴۰۰). معاد طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. قم: دفتر نشر معارف.
۵. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۷۸). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۶. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۸۹). حرفی برای تمام فصول. تهران: مرکز نشر انقلاب اسلامی.
۷. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۹۲). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: صهبا.
۸. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۹۶). بیان قرآن: تفسیر سوره براءت. تهران: انقلاب اسلامی.
۹. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۹۷). خون دلی که لعل شد: خاطرات حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه ای از زندان ها و تبعید دوران مبارزات انقلاب اسلامی، موسسه الثوره الاسلامیه للثقافه و الابحاث. (گردآورنده: محمدعلی آذرشب، مترجم: محمدحسین باتمان غلیچ). تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۰. خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران. (۱۳۹۶). منظومه فکری آیت الله العظمی خامنه ای (ج ۱). تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۱. خنیفر، حسین. (۱۳۸۱). نگاهی دوباره به روشها و فنون تدریس. قم: بوستان کتاب.
۱۲. رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۹۶). دیدگاه متفکران معاصر قرآنی: جریان ها و نظریه ها. قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی.

۱۳. طباطبایی نژاد، سیدسجاد؛ نوذری، محمود. (۱۴۰۳). آموزش دینی: روش تدریس هدیه‌های آسمان. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دانشگاه فرهنگیان.
۱۴. علوی، سیدعلی اصغر. (۱۴۰۲). بایسته‌های فقه الاجتماع با تأکید بر اندیشه توحیدی رهبر معظم انقلاب. دوفصلنامه علمی فقاها. ۱۱(۱)، صص ۷۲-۹۵.
۱۵. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق). کتاب العین (ج ۳). قم: مؤسسه دارالهجره.